

Moeraswerk

Omgaan met sociale complexiteit

Professionals in het sociale domein

Hans van Ewijk

Uitgeverij SWP, 2014, 168 blz, € 26,90

‘Dit boek gaat over sociale complexiteit, sociale kwetsbaarheid en sociaal werk.’ Zo luidt de eerste zin van het boek *Omgaan met sociale complexiteit* van Hans van Ewijk. Deze drie componenten worden in de inleiding (hoofdstuk 1) overzichtelijk uiteengezet. Ervan uitgaande dat één op de tien mensen ernstige problemen heeft om zich in het dagelijkse leven staande te houden, schat Van Ewijk dat in één op de drie gezinnen sprake zou zijn van intens voelbare sociale problematiek en dat daarvoor op grote schaal gebruikgemaakt wordt van onder meer de jeugdzorg, GGz, gevangenis en reclassering, scholen voor leer- en gedragsproblemen en de Wajong.

Tegelijkertijd scoren Nederlanders hoog op de internationale lijsten voor (kinder)welzijn en geluk. Heeft onze samenleving zijn burgers te veel verwend (Dalrymple) en moet het volk zacht gedisciplineerd worden (Foucault)? Of is de toenemende sociale

complexiteit het gevolg van kapitalisme, liberalisme en globalisering? Van Ewijk zoekt de oorzaak meer in het kennisvermogen van de mens dat zich steeds verder ontwikkelt en differentieert naar een grotere sociale complexiteit en toenemende sociale kwetsbaarheid.

Deze sociale kwetsbaarheid heeft financiële gevolgen (zorgkosten, productieverlies) maar ook sociale kosten voor het individu (van verlies van zelfverwerkelijking tot verwaarlozing, buiten de maatschappij komen te staan) en zijn omgeving. Sociaal kwetsbaren vormen geen groep die onderling verbindt; het gaat juist om mensen die om wat voor reden dan ook moeite hebben zich staande te houden en dus buiten de groep vallen.

Onder sociaal werk verstaat de auteur alle sociaalpedagogische beroepen, de psychosociale beroepen en de sociaalculturele beroepen. Maatschappelijk werk is in deze

uitwaaiende boomstam van beroepen een stevige tak. In zijn boek spreekt Van Ewijk zowel van sociaal werk als van maatschappelijk werk, waarbij de eerste term meer omvat dan de tweede.

Chronisch

In deel I – een drietal hoofdstukken – besteedt de auteur aandacht aan sociale complexiteit en sociale kwetsbaarheid.

In ‘Sociale noden en complexiteit’ stelt Van Ewijk dat we van een plaatsgevende (zoon neemt beroep van zijn vader over, blijven wonen in geboorteplaats) tot een plaatszoekende (in het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in zingeving en in het sociale domein) samenleving geworden zijn. Dat betekent ook je plaats moeten vinden in groepen en teams, en deze voortdurende druk om je te positioneren, te profileren en te verbinden om een plaats te verwerven levert veel stress op. Sociaal handige mensen verbinden zich gemakkelijk en gaan mee in nieuwe ontwikkelingen, ze hebben het vermogen zichzelf ter hand te nemen (zelfwerkzaamheid). Er is behoefte aan een *sence of coherence*, wat zowel verwijst naar deze zelfwerkzaamheid als de behoefte om enige samenhang in de omgeving te ervaren en de behoefte om tot een zingevend systeem te behoren. Daarmee komen we bij het actief burgerschap, dat gebaseerd is op eigen verantwoordelijkheid en medeverantwoordelijkheid.

Niet alleen de samenleving, ook de hulpverlening is complexer geworden, waarbij overspecialisatie en ook fragmentatie optreedt. Het is maar de vraag of dat effectief is. Bij

mensen die de greep op hun zelfwerkzaamheid verloren hebben, de wereld als onsamenhangend ervaren en geen zin kunnen geven aan hun leven, heeft het geen zin alleen bij een deelaspect (bijvoorbeeld een DSM-stoornis) aan te grijpen: juist hier zou een rol voor het sociaal werk zijn weggelegd.

Interessant is de uitspraak die van Ewijk over behandelplannen doet: ‘Wat verder opvalt in de jeugdzorg – en daar niet alleen – is dat er voortdurend met behandelplannen wordt gewerkt die een duidelijk begin en einde hebben. De ervaring is echter dat afgesloten behandelplannen in veel gevallen een reeks gaan vormen. [...] Het te sterk denken in behandelplannen ontkent het chronisch karakter van mensen met problemen in het sociaal functioneren.’ (p.24).

Sociaal werk wordt van oorsprong vaak gedefinieerd in termen van bevrijding, welzijn, emancipatie, sociale veranderingen en het oplossen van problemen. Sociaal werkers hebben zelf vaak moeite hun vakgebied te definiëren en zijn meegegaan op de stroom van de therapeutische oriëntatie, het *evidence-based* en protocollair werken. Van Ewijk denkt dat de tijd van helen en oplossen voorbij is voor sociale kwetsbaarheid, en pleit voor activeren en inbedden. Het gaat om de combinatie, activeren alleen leidt tot draaideurwerk: de behandelaar sluit de behandeling tevreden af, de cliënt zet zijn oude leefwijze voort. Er moet dus ook inbedding in het sociale kader plaatsvinden, in het gezin, in de klas, op de werkplek. Juist in het ondersteunen, interveniëren en bemiddelen in sociaal

functioneren ligt het eigene en de kracht van het sociaal werk. Geen korte termijn-oplossing dus, maar bouwen aan een stevig en duurzaam netwerk. Als voorbeelden worden genoemd de Eigen Kracht-conferenties, de *wraparound care* in de jeugdzorg en de kanteling van loketafhandeling naar keukentafelgesprek.

In het hoofdstuk ‘Meervoudig verbinden’ wordt aan de hand van een casus uiteengezet hoe de sociaal werker zich moet verbinden met de cliënt, met de samenleving en met het eigen beroep en zichzelf: ‘in de internationale code voor *social workers* staat dat zij goed voor zichzelf en voor de eigen omstandigheden moeten zorgen’ (p.34). Sociaal werkers hebben vaak impliciete kennis, zegt Van Ewijk, die ooit ergens geleerd of ervaren is, en boven komt als ze aan de slag gaan. ‘Sociaal werkers verbinden kennis, ze weten van alles een beetje, en dat maakt het vak zo moeilijk en tegelijkertijd mooi’ (p.37). Van Ewijk schetst een aantal zaken die een sociaal werker in zijn gedragsrepertoire moet hebben: kennis verbinden, kwetsbaarheid kunnen accepteren, denken in termen van leefbaarheid, begeleiding en socialiseren, ankerpunten kunnen vestigen en complexiteit in enige mate kunnen ontrafelen. In het hoofdstuk ‘Activerend sociaal werk’, het laatste van deel I, staat Van Ewijk stil bij de maatschappelijke ontwikkeling waarbij een beweging te zien is van de (verzorgings)staat naar de stad, de markt en de burgers. Actief burgerschap – volgens Van Ewijk niet alleen neoliberal erfgoed maar eveneens gedragen door derde weg socia-

lisme en christelijke middenpartijen – gaat uit van eigen verantwoordelijkheid, van burger-, mensen- en sociale rechten en van medeverantwoordelijkheid voor elkaar en je omgeving. Binnen het actieve burgerschap ontstaan verschillende posities, zoals de sociaal werker als generalist die zich in de wijk of het dorp bezighoudt met sociale ondersteuning op individueel en collectief niveau. Maar er is ook de ondernemer die zorg en welzijn aanbiedt aan burgers, en waar de burger ook zelf voor betaalt. De invoering van het persoonsgebonden budget heeft een markt opgeleverd op de grens van formele en informele zorg en begeleiding (p. 51). De gespecialiseerde sociaal werker ten slotte richt zich op een bepaalde methode of een bepaalde doelgroep.

Open domein

Deel II van het boek staat in het teken van de sociale complexiteit in de takken van sociaal werk. In de hoofdstukken 5 tot en met 7 komen achtereenvolgens ouderenvoerwerk, jeugdzorg en buurtwerk aan de orde. Deel III beslaat de theoretische verdieping. Zo wordt in hoofdstuk 8, ‘Sociaal werk als professie’, beschreven dat sociaal werk, gericht op sociaal functioneren van mensen, een uitgebreid kennis- en handlingsdomein heeft. Van Ewijk stelt dat sociaal werk een open domein is dat niet scherp omlind is, en dat het omschrijven vooral een persoonlijke constructie wordt. Theorievorming in dit open domein is gebaseerd op uiteenlopende stromingen als constructivisme, structuralisme, kritische

theorie, pedagogische theorieën, complexiteitstheorieën, *faith-based* theorieën etc. De sociaal werker kan te maken krijgen met ander disciplines als psychologie, sociologie, rechten, filosofie, psychopathologie, pedagogie, management, bestuurskunde, antropologie en geschiedenis. Daarnaast is kennis nodig van de sociale kaart, het functioneren van organisaties en de informele leefwereld van mensen. Met zoveel uiteenlopende theoretische bases en met zoveel aanpalende disciplines waar de sociaal werker mee te maken heeft, kan je je afvragen of deze nu *evidence-based* methodisch aan het werk moet, of toch vooral een pragmatisch en verstandig persoon moet zijn die zich richt op begeleiding en steun in de dagelijkse complexiteit. Van Ewijk citeert Schön die aangeeft dat de ware sociaal werker een moeraswerker is: ‘*There are those who choose the swampy lowlands. They deliberately involve themselves in messy but crucial important problems and, when asked to describe their methods of inquiry, they speak of experience, trial and error, intuition, and muddling through...*’ (p.93).

In hoofdstuk 9, ‘Sociaal werk als wetenschap en onderzoek’, stelt Van Ewijk dat het probleem van sociaal werk in Nederland is dat het niet binnen universiteiten verankerd is. Daarmee worden sociaal werkers de helpers van de academische professionals in de gezondheidszorg, uitvoerders van beleid dat op een hoger (universitair) niveau gemaakt wordt. Dit heeft gevolgen voor theorievorming en onderzoek, waarbij *practice-based* onder-

zoek meer aansluit dan fundamenteel wetenschappelijk onderzoek. Er wordt stilgestaan bij de vraag wat wetenschap is, bij de epistemologie en de positionering van sociaal werk in het wetenschapsdiscours, en er wordt uitleg gegeven bij begrippen als validiteit en methodologie. Het sociaal-werkonderzoek zou inmiddels een zekere mate van volwassenheid tonen, met meer dan veertig *peer reviewed social work journals*. De visies van Trinder, Erath en McLaughin op sociaal-werkonderzoek worden besproken, waarbij opvalt dat er een hang is naar ordening. Zo onderscheidt Trinder drie onderzoeksbenaderingen, pleit Erath voor zeven verschillende onderzoeksvelden en komt McLaughin met drie soorten onderzoeksmodellen. Van Ewijk zelf komt met een pragmatische indeling: onderzoek naar professionele praktijken (wat doen professionals en wat hebben ze nodig aan competenties, en hoe dienen ze opgeleid te worden bijvoorbeeld), onderzoek naar contexten van burgers en cliënten (waar lopen burgers tegenaan, waar is de kwetsbaarheid niet meer te dragen, waar is ondersteuning nodig bij een individu of bij groepen in een wijk) en onderzoek naar beleid en organisatie (veel problemen van de burger komen voort uit de wijze waarop de samenleving en de dienstverlening zijn ingericht).

Vormen van onderzoek

‘Evidence based practice en alternatieven’ luidt de titel van hoofdstuk 10. De gouden standaard voor *evidence-based* onderzoek

met RCT's wordt uiteengezet, evenals allerlei 'zachtere' varianten op deze standaard. Van Ewijk noemt dat het professioneel werken van de moeraswerker niet uitgesloten moet worden door *evidence-based practice* (EBP), maar juist het hart ervan moet zijn. Dan wordt de vraag naar beschikbare kennis, professionele ervaring en aansluiting op de cliënt centraal gesteld, en niet de hard bewezen effectiviteit en evidentie (p.117). Hij zet de pro's en contra's van de EBP op een rij, waarbij hij concludeert dat de voorstanders vooral stellend van aard zijn, en niet onderbouwen dat de EBP daadwerkelijk leidt tot betere praktijk en betere professionals. Bij de tegenstanders wordt aangedragen dat het werkveld van het sociaal werk zo complex en ambigu is dat het zich niet leent voor RCT's. Alternatieven zijn bijvoorbeeld een zwakkere EBP-variant, waarbij reflectiviteit, analytisch vermogen en creativiteit kansrijker zouden kunnen zijn dan de EBP-methodiek. Daarnaast is er de mogelijkheid van onderzoek naar werkzame elementen van het sociaal werk, baatonderzoek (wat heeft in de ogen van de cliënt zelf vooral geholpen) of *return on investment* onderzoek (hoeveel wordt in een project geïnvesteerd, en wat levert het in sociale en economische zin op).

Zelfwerkzaamheid

In hoofdstuk 11 ('Professionele zelfwerkzaamheid') worden de ideeën van drie wetenschappers die zich bezig hebben gehouden met het sturend vermogen in de

mens, de zelfwerkzaamheid, weergegeven. Bij Polyani gaat het om *tacit knowledge*, een vermogen waar we ons nauwelijks bewust van zijn, een inwonend vermogen wat a priori met het mens zijn gegeven is en wat ons in staat stelt om de wereld waarin we leven te begrijpen en te verklaren. De socioloog Bourdieu houdt zich bezig met de vraag hoe klasse, cultuur en persoon interacteren. Bourdieu spreekt over velden (bijvoorbeeld een buurt, beroepsvereniging, onderwijssysteem of arbeidsmarkt) waarbij de groep het individu overstijgt. Het perspectief van een individu op zichzelf, op anderen en op de samenleving wordt sterk bepaald door de machtspositie die iemand inneemt binnen een veld en door de macht van het veld ten opzichte van andere velden. Ook Bourdieu gaat uit van een vooraf gegeven innerlijk vermogen (*habitus*) waardoor de mens zich kan verhouden tot de hem omringende wereld, waaruit een persoonlijk kleuring van de perceptie van de binnen- en buitenwereld ontstaat. Bourdieu beschouwt klasse en cultuur als de meest dominante velden, en stelt zich de vraag in welke mate de persoonlijke kleuring afhangt van klasse en cultuur. Schön (van wie de uitspraak over de moeraswerker afkomstig is) stelt dat het beginpunt voor een ware professional is het probleem duidelijk te krijgen. Uit een foutieve diagnose volgt immers een verkeerde aanpak. Het gestelde probleem zal moeten leiden tot een zinvolle interventie met voldoende ruimte voor spanningen, tegenstellingen, mogelijkheden en onzekerheden. Om het probleem helder te krijgen is kunst-

manschap (*artistry*) onmisbaar, en reflectie om het eigen innerlijk vermogen bij te sturen. Volgens Schön moet aan de uniekheid van iedere cliënt en ieder probleem recht gedaan worden, en de sociaal werker moet samen met de cliënt zoeken naar een adequate probleemstelling en aanpak, maar moet eenzijdige reducties of monodisciplinaire diagnostiek vermijden. De relatie tussen sociaal werker en cliënt moet een open verbinding zijn waarbij de professionele expertise niet op voorhand voor waar wordt aangenomen, maar gedurende de relatie vorm en erkenning krijgt.

Verschillen in zelfwerkzaamheid van mensen kunnen verklaard worden uit de toegenomen complexiteit, en het feit dat zelfwerkzaamheid in de ene sociale situatie niet impliceert dat die ook in andere sociale situaties aanwezig is.

Het laatste theoretisch hoofdstuk is getiteld 'Normatieve professionalisering'. Na inleidende en onderliggende begrippen geeft Van Ewijk de volgende definitie van normatieve professionalisering: de individuele en collectieve ontwikkeling van de kwaliteit van het professioneel handelen, verbonden met goed werk doen in de ethische, esthetische en instrumentele zin (p. 142). Zo geformuleerd verwijst het niet alleen naar individuele professionals, maar ook naar organisaties of vrijwilligers. De vraag hoe dat normatief professioneel handelen aangeleerd kan worden is overigens nog een braakliggend terrein (!).

Bewustwording, reflectie en een nooit eindigende dialoog tussen sociaal werker en client(systeem) moeten bijdragen aan de

verdere ontwikkeling van normatieve professionalisering.

Ankerpunt

Het laatste deel van het boek beslaat één hoofdstuk dat de toekomst van het maatschappelijk werk belicht. 'Het probleem van onze tijd is een gebrek aan sociale inbedding en sociale competenties. Dat los je niet op met meer behandelingen, meer onderwijs of meer gezondheidszorg. We zullen juist binnen de sociale context zelf moeten zoeken naar zinvolle aanpakken. Voor mij is dat de essentie van de huidige transities in jeugdzorg, AWBZ, passend onderwijs en participatiewet', schrijft Van Ewijk (p.148). Hij komt in dit hoofdstuk terug op eerder beschreven stokpaardjes. De sociale complexiteit waar het sociaal werk mee te maken krijgt, vraagt een andere benadering dat een eenduidige diagnose en een behandelplan, er moet gezocht worden naar een gepast handelen in de complexe context. Het moet verder gezocht worden in het socialiseren, in de zin van leefbaar houden, versterken, ondersteunen en begeleiden, niet in termen van genezing of snelle oplossingen. Om dit te bereiken zijn ankerpunten nodig (vrijwilliger, buddy, maar ook burens en familie). Daarnaast moet de sociaal werker verbinden, en als generalist op de hoogte zijn van vele andere disciplines en het overzicht houden, enigszins vergelijkbaar met de positie huisarts. En, zo vraagt Van Ewijk zich af, waarom worden de huisarts, de wijkverpleegkundige en de maatschappelijk werker niet de

ankerpunten in de directe omgeving? Verzelfstandiging van het beroep is daarbij ook gewenst.

Het boek sluit af met de bijlage 'De actualiteit van Marie Kamphuis', waarin de standpunten van deze Grande Dame (1907-2004) van het sociaal werk gerelateerd worden aan de huidige praktijk.

Kenmerkend voor het maatschappelijk werk is het samengaan van materiële en immateriële hulpverlening. Bij het eerste gaat het vooral om bestrijding van armoede en achterstand, bij het laatste om het psychosociaal functioneren. Met de komst van de Algemene Bijstandswet verviel volgens Kamphuis de materiële kant voor het maatschappelijk werk, en kon het zich verder vooral toeleggen op de psychosociale kant.

Aanmodderen

Hans van Ewijk was hoogleraar Maatschappelijk Werk aan de Universiteit voor Humanistiek en publiceerde veel op het gebied van jeugdwerk, buurtwerk, sociale vraagstukken, informatietechnologie en sociaal beleid. Ook dit boek is tot stand gekomen door het bewerken, vertalen en actualiseren van zijn eerdere publicaties elders, die achterin keurig verantwoord worden. Het maakt wel dat de eenheid in het boek naar mijn idee soms ontbreekt, of anders gezegd: het lijkt alsof de auteur van de bestaande teksten is uitgegaan, en niet van een nog te schrijven nieuw boek. Ook de indeling van het boek roept bij mij enige vragen op. De Bijlage achter in het boek

over Marie Kamphuis had ik graag als opwarmertje in het begin van het boek willen lezen. Het theoretisch gedeelte (deel III) had wat mij betreft ook naar voren gehaald mogen worden, maar kennelijk wilde de auteur zijn lezerspubliek niet te veel afschrikken, getuige zijn woorden in de inleiding: 'Ik waarschuw de lezers alvast dat de hoofdstukken 9 t/m 11 wat andere, meer theoretische registers opentrekken. Liefhebbers van wat gemakkelijker literatuur kunnen deze overslaan.' (p. 16). Dat is aardig bedoeld, maar is ook jammer: zonder een stevig theoretisch fundament, ook voor de beroepsgroep zelf, en met de huidige veelheid aan vertakkingen aan de stam, zal het sociaal werk altijd blijven zoeken naar positionering en domeinafbakening. Zoals Van Ewijk zelf al constateert: de beroepsgroep zelf heeft moeite om haar vakgebied te definiëren. Dat maakt niet alleen onnodig vaag, het maakt ook kwetsbaar in tijden van bezuinigingen. Dat het evidence-based onderzoek niet als zaligmakend naar voren komt in het sociaal werk snijdt hout, al zal er dan wel extra aandacht besteed moeten worden aan het goed op de kaart zetten van practice-based onderzoek, zowel binnen de beroepsgroep zelf als naar beleidsmakers. Ook de veelheid aan beroepen die aan de stam van sociaal werk zitten helpt niet bij het vinden van een sterke beroepsidentiteit.

Van Ewijk zet het sociaal werk in zijn boek in een brede context, geeft het vak de erkenning die het verdient, sluit aan bij actuele ontwikkelingen (zoals de transitie van de jeugdzorg) en laat ook zien waar nog

veel gedaan moet worden wil het sociaal werk in de zich steeds verder ontwikkelende sociale complexiteit een adequaat antwoord kunnen blijven geven. Het moeraswerk van de sociaal werker is hierbij

nodig en prijzenswaardig, maar het moet natuurlijk geen aanmodderen worden.

Arnout ter Haar